

Fortjenestens utvikling

Nivået på fortjenesten er avgjørende viktig for kapitaleierne og den kapitalistiske organisasjonen. Nivået på fortjenesten definerer kapitalens verdi. Faller nivået på fortjenesten faller også kapitalens verdi, noe vi skal se nærmere på i artikkelen om kapitalen.

Vi har tidligere sett at fortjenesten finnes i to hovedformer, det som jeg har kalt forbedringens profitt og arbeidets merverdi. I industrialiseringens tidlige faser, om det var i England, Singapore eller Kina, har arbeidets merverdi spilt hovedrollen. Etter hvert som industrialiseringen har skutt fart, og de forskjellige industrialiseringsprosessene forsterket hverandre, har forbedringens profitt spilt hovedrollen. Når industrialiseringen er i ferd med å bli fullført og tjenestesamfunnet blir dominerende, vil arbeidets merverdi igjen komme i hovedrollen, fordi områdene for forbedringens profitt stadig reduseres. Hvilke underliggende samfunnsmessige prosesser er sentrale i denne utviklingen? Det må undersøkes.

Vi har allerede sett hvordan en økende bruksverdidominans i forbruket, som følge av at knapphetens motsigelse reduseres, fører til en gradvis reduksjon av bytteverdien i verdibildet. Noe som fører til en endring av markedsfunksjonen fra hevstang for produktivitet, tilbake til jordbrukets bytteplass for varer og tjenester. Det er åpenbart at denne utviklingen svekker mulighetene til å oppnå forbedringens profitt. Men det finnes andre, mer direkte prosesser.

Utviklingsretningen i produksjonslivets prosesser summerer seg opp i endring av kategoriene i samfunnets sysselsetting. I stedet for å gå inn i vrømmelen av prosesser i produksjonslivet, kan man derfor ta snarveien inn i samfunnets kategorier for sysselsetting. Der finner vi en markant og stabil utvikling i alle industrialiserte land.

En gjennomsnittlig utvikling for høyinntektslandene fra 1970 til 2010 viser denne utviklingen og vil være omtrent som følger:

1. Råvareproduksjon fra 15 % til 3 %
2. Bearbeiding fra 35-40 % ned til 20-25 %
3. Distribusjon stabilt rundt 25 %
4. Tjenester fra 20-30 % opp til 50-60 %

Dersom vi framstiller dagens situasjon i høyinntektslandene vil den grovt sett se ut som følger:

Jordbruk, skogbruk, fiske	3 %
Bearbeiding	22 %
Distribusjon	25 %
Tjenester	50 %

Andel utenfor arbeidslivet 15 %

Hvis vi ser frem til 2050, hvordan vil denne fordelingen se ut da? Hvis dagens utvikling og eksisterende prognoser slår til, kan den se sånn ut i høyinntektslandene:

Jordbruk, skogbruk, fiske	2 %
Bearbeiding	8 %
Distribusjon	20 %
Tjenester	70 %

Andel utenfor arbeidslivet 25 %

Dersom vi tenker oss ytterligere 50 år frem i tid til 2100, kan sammensetningen i dagens høyinntektsland muligens se sånn ut:

Jordbruk, skogbruk, fiske	1%
Bearbeiding	4%
Distribusjon	10%
Tjenester	85%

Andel utenfor arbeidslivet 35 %

Kan dette være sant? Skal altså 1 % av befolkningen produsere råvarene til den maten vi trenger og 4 % skal produsere alle varene og bygningene vi trenger. Er det sannsynlig? Tja, det lyder langt mer sannsynlig enn om noen for 300 år siden skulle sagt at om 300 år trenger man ikke 40 % av befolkningen sysselsatt i jordbruket, men 2 %. Kanskje kommer denne utviklingen noen år seinere, men den kan også komme noen år før. Vi ser at samfunnet vil bli fullstendig dominert av tjenesteyrker. Forbedringens profitt er først og fremst knyttet til industrialiseringen av samfunn. Da skjer det store, raske og grunnleggende endringer i forbedringen av produksjonslivet. En reduksjon av antall timeverk pr. produsert enhet, kan selvfølgelig også forekomme innenfor tjenesteyrkene, men potensialet der er langt mindre enn innenfor bearbeiding og transportsektoren. Følgen vil bli en avtagende forbedringens profitt.

Et annet mindre påaktet forhold er at utviklingen fører til at en rekke bransjer innenfor vareproduksjonen blir ferdig industrialisert. Ikke slik å forstå at ytterligere forbedringer ikke er mulig, men de store kvantesprangene i forbedringene er gjennomført. Forbedringskurven flater ut. Enkelt beskrevet, kan vi si at kontrollrommene og de automatiserte prosessene har overtatt for de fysiske produksjonsprosessene. Men man ser utviklingen også i mer manuelle bransjer som byggebransjen, hvor produksjonen gjennomgikk kjempeendringer fra 1900 til 1970, men langt mindre endringer fra 1970 til i dag.

En annen faktor som ikke skal undervurderes er forkortingen av fortjenesteperioden. Fortjenesteperioden er tiden som går fra en forbedring er innført, til den er blitt gjengs i bransjen og kjøperen har gjort om fortjenesten til et billigere produkt. Utviklingen av elektroniske kommunikasjonsmidler har forkortet denne perioden. Å finne alternative leverandører og produkter, er langt lettere for en kjøper i dag enn det noen gang har vært. Produksjonslivet har også utviklet seg til å bli en kjede av underleverandører og underentreprenører. Disse kjøper og selger av hverandre, og har på samme måte som det offentlige utviklet sine innkjøpsorganisasjoner. Forkortelsen av fortjenesteperioden medfører ytterligere press på fortjenesteperioden.

Omlagging fra forbedringens profitt til arbeidets merverdi

Denne stadige reduksjonen av forbedringens profitt fører til at kapitaleierne må legge om produksjonen av fortjeneste til arbeidets merverdi. Det fører til et press nedover på eksisterende lønns- og arbeidsvilkår. Som vi tidligere har sett, er det nettopp en stadig reduksjon av lønns- og arbeidsvilkår som fører til arbeidets merverdi. Problemet med dette innenfor det kapitalistiske systemet, er at mekanismen som fører til at ny fortjeneste endres til samfunnsmessig lavere verdi på varer og tjenester, ikke bare gjelder forbedringens profitt, men også arbeidets merverdi. Kapitaleierne er derfor avhengig av stadig på nytt og på nytt å skape ny fortjeneste ved å presse lønninger og arbeidsvilkår videre ned. Det blir et res mot

bunnen. Tjenesteproduksjon egner seg i langt større grad for utvinning av arbeidets merverdi, enn vareproduksjonen gjorde. Og når tjenesteproduksjonen omfatter stadig større deler av samfunnets sysselsetting vil man kunne opprettholde fortjenesten ennå en del år.

Det er utviklet forskjellige politiske og praktiske former for utvinningen av arbeidets merverdi, og man må regne med at det er en utvikling som vil fortsette. Globalisering har blitt en av de viktige formene for utvinning av arbeidets merverdi. Det skjer gjennom to hovedmekanismer. Den ene er å flytte bedrifter fra land med høye lønninger til land med lave lønninger. Denne metoden har ulike fordeler og ulemper. Fordelen er åpenbart lavere lønninger uten store konfrontasjoner med arbeidstakere og deres politiske representanter. Ulempen er valutasvingninger og de politiske rammene i det landet man flytter til. Den andre hovedmetoden er gjennom import av billig arbeidskraft. Dersom man sørger for tilstrekkelig stort tilbud av billig arbeidskraft vil det medføre at lønns- og arbeidsvilkår faller. EU har for eksempel skiftet karakter fra å være i hovedsak innrettet på handel, til å bli en omfordelingsmaskin for billig arbeidskraft i Europa. I USA har immigrantstrømmen fra fattige land spilt denne rollen gjennom årene. En rekke økonomer og politikere har snakket om tilbud og etterspørsel på det frie arbeidsmarkedet, og lønnsdannelse og arbeidsledighet som følge av det. Alle med litt åpne øyne, ser at arbeidsmarkedet er svært regulert på grunn av mekanismer av typen beskrevet over, det er slett ikke fritt. Arbeidsmarkedet er sterkt regulert til fordel for kapitaleierne. Et annet siktemål for kapitaleierne og deres politikere, er å tilrettelegge flest mulig tjenester for utvinning av arbeidets merverdi. Innenfor offentlig sektor er det svært mye tjenester som er vanskelig tilgjengelig for utvinning av arbeidets merverdi. Det pågår derfor i alle høyinntektsland en runde 2 med privatisering av flest mulig tjenester av denne typen. Hvilke samfunnsmessige konsekvenser får denne omleggingen fra forbedringens profitt til arbeidets merverdi?

Samfunnsmessige konsekvenser

Når det gjelder fortjenesten er forskjellen på den enkelte persons opplevelse av fortjeneste og den samfunnsmessige funksjonen fortjenesten har, svært stor. For den enkelte person er det ikke noe forskjell om fortjenesten kommer fra at man har tatt den fra andre personer eller om den kommer fra noe alle tjener på. På egen konto kjennes alle penger like.

Forskjellen for samfunnet på hvordan fortjenesten skapes er imidlertid formidabel. Dersom fortjenesten stammer fra forbedringens profitt vil det kunne komme de gjennomsnittlige medlemmene av samfunnet til gode. Forbedringens profitt starter med produsenter som forbedrer sin produksjon, og bruker færre timeverk pr. produsert enhet enn tidligere. Denne forbedringen forandrer seg ved fortjenesteperiodens slutt til billigere varer, noe som kommer samfunnets gjennomsnittlige innbyggere til gode. Varenes verdi går ned etter hvert som antall timeverk nedlagt i varene reduseres. Samfunnets medlemmer kan skaffe seg stadig flere varer for timeverkene de legger ned i sitt arbeid. Samfunnet er i vekst. I dag er det en nærmest hysterisk teknologioptimisme. Det prates om hvor fort teknologien endrer seg, om robotisering, digitalisering og mye annet fint. Faktum er imidlertid at forbedringene stort sett skjer på områder uten veldig stor betydning for produksjonen. Morsommere spill, mer underholdning, letter å kommunisere gjennom sosiale medier osv. Forbedringene i dag kan ikke målt seg med industrialiseringens forandringer, elektrisk strøm, eksplosjonsmotor, mekanisering, infrastruktur etc. Det gjenspeiles i vekstraten i høyinntektslandene, som er stadig fallende, til tross for økt utvinning av arbeidets merverdi og lånefinansiert vekst. (Noe vi skal se på i neste artikkel.)

Etter hvert som samfunnet legger om fortjenestens kilde til arbeidets merverdi, starter reset mot bunnen for den enkeltes lønns- og arbeidsvilkår. Før eller siden vil denne bunnen bli nådd, og da vil utvinningen av arbeidets merverdi reduseres. På veien dit, vil gruppen med fattige "utenfor" samfunnet, som i høyinntektslandene begynte å ta seg opp på slutten av 1990-tallet, øke fra dagens 15 % videre opp mot 25 % og enda mer.

Entreprenøren har hatt en positiv aura rundt seg under industrialiseringen. Entreprenøren kunne skape fortjeneste gjennom forbedringer som kom hele samfunnet til gode. Tenkere fra Ayn Rand til Josef Schumpeter hyllet denne entreprenørrollen. Det var kronargumentet for konservative politiske ideologer, beviset på kapitalismens fortreffelighet. Etter hvert som forbedringens profitt svekkes, svekkes denne entreprenørrollen og også den kapitalistiske organisasjonsmodellens fortreffelighet. Når fortjenestens kilde går fra forbedringens profitt til arbeidets merverdi, vil kapitaleierens rolle endres fra entreprenør til parasitt. Det å tjene penger på å forringe andre menneskers lønns- og arbeidsvilkår har ikke noe heroisk ved seg. Det vil selv konservative ideologer få vansker med å innbille folk.

Omleggingen til arbeidets merverdi fører kapitaleierne fra å være samfunnets entreprenører til å bli samfunnets parasitter, til tross for heroiske forsøk på å late som om vi lever i det raske fremskrittets tidsalder. Mer om dette kan du lese i Forandring bind 2: Kapitalens svanesang.